

הזמר על הצלת וורמייזא וזמן חיבורו של 'מעוז צור'

לזכרו של נתנאל יהלומי הי"ד¹

א

רבי מנחם ב"ר יעקב ב"ר שלמה היה אחד מחכמי וורמייזא בסוף המאה הי"ב, וישב בדין יחד עם רבי אלעזר ב"ר יהודה הרוקח². הוא ידוע כפייטן פורה. מלבד סליחות רבות הוא חיבר פיוטי מעריב, יוצרות, אופנים, אהבות, זולתות וקניות. עד היום אנו אומרים בתשעה באב את הקינה 'מעוני שמים' מפרי עטו. בכמה פיוטים הוא חותם בכינוי 'צמח' - שהוא כידוע בגימטריה 'מנחם'³. כמה מפיוטיו כתובים בהשפעת הצורות והמשקלים הספרדיים, כמנהג פייטני אשכנז הגדולים של המאה הי"ב. ר' מנחם נפטר בוורמייזא בשנת ד' תתקס"ג (1203).

אחד הפיוטים שכתב ר' מנחם בערוב ימיו הוא שיר זמר שנכתב בעקבות הצלתה של העיר וורמייזא ממצור. לאחר מותו של הקיסר היינריך השישי ב-1197 פרץ מאבק על הכתר הגרמני בין אוטו הרביעי (מבית וולף) לבין פיליפ משוואביה. המאבק היה בעיקרו דיפלומטי, אך גם פעולות צבאיות שונות ננקטו. בתקווה להשתלט על וורמייזא העמיד אוטו הרביעי בשנת 1201 מצור על העיר. לאחר שלושה או ארבעה ימים הפסיקו הכוחות הצרים את המצור, והעיר ניצלה. לאחר מות פיליפ ב-1208 הוכרה מלכותו של אוטו הרביעי, ובשנת 1209 הוא הוכתר לקיסר גרמניה⁴.

- 1 מאמר זה, העוסק בפיוט המתאר יהודים שנלחמו כדי להגן על עירם, מוקדש לזכרו של החייל נתנאל יהושע יהלומי ז"ל, בן נוף איילון, אשר נפל בקרב בגבול מצרים בה' בתשרי תשע"ג בהגינו על העם ועל הארץ. תנצב"ה.
- 2 א' אורבך, בעלי התוספות², ירושלים תש"מ, עמ' 406.
- 3 מנהג אשכנז המערבי אימץ את המעריב' שכתב ר' מנחם לליל שביעי של פסח. קהילת וורמייזא נהגה לומר את היוצר שלו לשבת שובה. תשע מסליחותיו נדפסו ב'לקט פיוטי סליחות מאת פייטני אשכנז וצרפת', מהד' ד' גולדשמידט וא' פרנקל, ירושלים תשנ"ג. על הפיוטים החתומים 'צמח' עיין שם בנספח, עמ' 813.
- 4 שמה הרשמי של קיסרות גרמניה בימי הביניים היה 'הקיסרות הרומית הקדושה', וקיסריה הוכתרו על ידי האפיפיור של רומא. גם היהודים ראו בה את ממשיתתה של קיסרות רומי (=מלכות אדום) ההיסטורית.

הפיוט על הצלת וורמייזא ידוע מתוך כתב יד אחד, והוא רשום בין שירי זמירות המיועדים למוצאי שבת⁵. הכותרת הרשומה בראש הפיוט בכתב היד היא:

זמר זה יסד רבינו מנחם
כשנתחלקה מלכות אדום
בימי המלך צר על העיר
וורמישא בארבעה לחדש
אדר ביום השבת ובז' בו נסעו משם

הכותרת מדייקת בפרטים, ונראה שנתחברה זמן לא רב לאחר המאורעות. הכותב, היודע את הפרטים לאשורם, כבר רואה צורך להסביר לקורא את הרקע המיוחד לכתיבת הפיוט. 'רבינו מנחם' הוא רבי מנחם ב"ר יעקב מוורמייזא⁶. הביטוי 'כשנתחלקה מלכות אדום' ביאורו: כאשר הייתה מחלוקת על המלכות עצמה, ולתקופה קצרה שימשו שני מלכים במקביל. 'בימי המלך' - אפשר שחסר כאן שם המלך, ואפשר שהכוונה למלך אוטו הרביעי, כאשר כבר הוכרה מלכותו⁷. 'צר על העיר' - המלך הנזכר (הוא אוטו הרביעי) שם מצור על העיר וורמייזא. 'בארבעה לחדש' וכו' - המצור שאירע בשנת תתקס"א (1201) ארך שלושה או ארבעה ימים, בין ד' אדר (שחל באותה שנה בשבת פרשת תרומה, שהייתה שבת הפסקה) לבין ז' אדר (יום ג' בשבוע).

נביא תחילה את הזמר בצירוף ביאור, ואחר כך נדון בסגנונו ובמסקנות העולות ממנו⁸.

סימן: מנחם חזק

מְצוֹר בְּאַתֶּה הָעִיר / וְהָעִיר הִיא נְבוֹכָה
סְבִיבֵי בְּנֵי שְׁעִיר / אֶל תֵּעַלֶת הַבְּרִיקָה

ביאור: 1 והעיר היא נבוכה: על פי אס' ג, טו. 2 בני שעיר: מלכות אדום (בכתב היד מנוקד 'שְׁעִיר'). אל תעלת הברכה: נראה שהכוונה לחפיר שסביב העיר, והלשון על פי ישע' ז, ג.

5 כ"י לייפציג, ספרית האוניברסיטה B.H. duod. 43, דף י"ז ע"ב (סרט 74936). נראה שהזמר 'מצור באתה' שימש זמר הבדלה, כנראה לאחת משבתות חודש אדר.

6 גם הכינוי 'רבינו' וציון השם 'מנחם' בלא ביאור נוסף (כגון 'בר יעקב' או 'מוורמייזא') מראים על קדמות הכותרת ועל קרבתה לאזור וורמייזא, כי הכותב הניח שהקורא אמור לדעת באיזה ר' מנחם מדובר.

7 אם כך הוא, הרי ניסוח הכותרת נעשה בין השנים 1208-1218.

8 השיר נדפס לראשונה על ידי H. Fischer, Die verfassungsrechtliche Stellung der Juden in den deutschen Staedten waerend des dreizehnten Jahrhunderts, Breslau 1931 (בצורה משובשת מעט) על ידי הברמן, 'ערת רננים', ירושלים תשכ"ז, עמ' 207.

בְּכֹל יוֹם צוֹר אֲבָרְכָהּ / צָרִי מִקְדִּים לַמֶּכָּה
גְּנוּתָהּ / וְהוֹשַׁעְתָּהּ / בְּצָרַי אֵשׁ נִתְּכָה

5 נְכִים כִּי אֶפְפוּנוּ / בְּנִי בְּשׁוֹן כִּיתְרוֹנוּ
מוֹקְשֵׁי מוֹת קִדְמוֹנוּ / מְנוּחָה הַדְּרִיכוֹנוּ
עַל מִשְׁמַר עֲמַדְנוּ / עֲלוֹת לִגְג כְּלָנוּ
הָיוֹת לְחֶרֶדְת / וְלֹא כֶדֶת / בְּשֶׁבֶת לֹא שְׁבַתְנוּ

10 חֲזָקוּ רִיב דְּחוֹק גְּדָר / רְדַפוּ עַד הַשְּׁבָרִים
כִּי נִפְוֹץ הָעֶדֶר / אִז לַחֵם בְּשַׁעְרִים
כְּרֵאוֹת אֶת עִם צָרִים / נְסִים וְגַם נִשְׁעָרִים
טוֹף וְנִשְׁיִם / מְשׁוֹבְשִׁים / בְּנִי עֵינִים נִגְרִים

מִפְּלִיא לַעֲשׂוֹת רַבּוֹת / אֶמֶת אֵין עוֹד מִלְבָּדוּ
זְכַר חֲסָדֵי אֲבוֹת / וְאֶת אֲבָרְהָם עֲבָדוּ

3 **בכל יום וכו'**: על פי תה' קמה, ב: 'בכל יום אברכה'. **צרי מקדים למכה**: מקדים רפואה למכה, והלשון על פי פס"ז שמות ג, א ('שהקב"ה מקדים רפואה למכה'). והכוונה כנראה שהקב"ה הכין את יום ז' באדר, שהוא יום שמחה על הולדת משה, כיום תשועה ולהלן, שורה 17 ואילך. **מצור - צור - צרי - בצריי** - לשון נופל על לשון. 4 **גנותה והושעתה**: הגנת והושעת, על פי ישע' לז, לה: 'וגנותי על העיר הזאת להושיעה', והפסוק נאמר בעת מצור שנחריב על ירושלים. **אש נתכה**: נראה שכך נלחמו תושבי העיר במתקיפים (ועל פי נחום א, ו: 'חמתו נתכה כאש'). 5 **נכים כי אפפונו**: אויבים סבבונו, על פי תהל' לה, טו: 'נאספו עלי נכים'. **בני בשן כתרוננו**: על פי תה' כב, יג: 'אבירי בשן כתרונלי'. 6 **מוקשי מות קדמונו**: על פי תה' יח, ו. **מנוחה הדריכונו**: הטרידו אותנו ביום השבת, ועל פי שופ' כ, מג: 'מנוחה הדריכוהו' (ושם במשמעות טרדוהו ממנוחתו, ת"י שם). 7 **על משמר עמדנו**: שמרנו על משמרתנו, על פי חב' ב, א: 'על משמרתני אעמודה ואתיצבה על מצור'. **עלות לגג**: לגג החומה, או לגג הבתים שעל יד החומה. 8 **היות לחרדת**: כנראה יש לפרש בגלל היות העיר לחרדת אלהים, על פי ש"א יד, טו: 'ותרגז הארץ ותהי לחרדת אלהים'. **ולא כדת וכו'**: לכן לא שבתנו בשבת, שלא כדון, ל' אסתר ד, טז: 'אשר לא כדת' (בכתב היד מנוקד 'בשבת'). 9 **חזקו ריב**: הגבירו את המלחמה (בכתב היד 'חזקו'). **דחוק גדר**: לפרוץ את החומה. **רדפו עד השברים**: כנראה יש לפרש שהאויבים רדפו (התקיפו) עד מצוקי החומה, ועל פי יהו' ז, ה: 'ירדפום לפני השער עד השברים' (ות"י שם: עד שנשברו, ואולי יש לפרש כך גם כאן). 10 **כי נפוץ העדר**: אולי על פי 'יפצו אויביך' (במד' י, לה), שהמתקיפים שהיו כעדר נפוצו. **אז לחם בשערים**: אז יצאו מן העיר ונלחמו בהם, ועל פי שופ' ה, ח. 11 **כראות... נשערים**: כאשר תושבי העיר ראו את המתקיפים כשהם נסים אך גם באים בסערה. ואולי 'נשערים' = נבהלים. 12 **משובשים**: נבוכים. **בני עינים נגרים**: היו פורצים בבכי, על פי איכה ג, מט (בכתב היד 'נגרים'). פירוש אחר לשורות 11-12: בשעה שראו הצרים (האויבים שצרו על העיר) את העם נסים ונסערים, אז הטף והנשים פתחו בבכי, ואז בא לפתע רגע ההצלה בידי הקב"ה (הצעת פרופ' שולמית אליצור). 13 **מפליא לעשות**: לשון ברכת 'אשר יצר'. **אין עוד מלבדו**: דב' ד, לה. 14 **זכר חסדי אבות**: על פי לשון התפילה 'זוכר חסדי אבות'. ואת אברהם עבדו: תה' קה, מב.

15 וַיְגֹזֵן צֶל יָדוֹ / לְהִקֵּת עִם הַמְּכַבְּדוֹ
 בְּרוּךְ אֵל / בְּצַר גּוֹאֵל / אֲשֶׁר הִפְלִיא אֶת חֲסִדוֹ
 חוֹדֵשׁ אֶדְר בְּשִׁבְעָה בּוֹ / יוֹם לִידַת צִיר נְאֻמָּן
 זָדוֹן אֲשֶׁר בְּתוֹךְ קָרְבוֹ / הִפְךָ אֵל הֶרְחָקוֹן
 שׁוֹמֵר הַבְּרִית אֲוִמָּן / הַסִּיעֵן מִמְּקוֹמָן
 יִתְפָּרְדּוּ / וַיֵּאבְדוּ / כְּמֵאֵז בְּנִפּוֹל הָמָן 20

15 **להקת עם המכבדו:** קהל ישראל. 16 **אשר הפליא את חסדו:** על פי תה' לא כב: 'ברוך ה' כי הפליא את חסדו לי בעיר מצור'. 17 **בשבעה בו וכו':** משה נולד בז' באדר (מגילה יג, ע"ב). **ציר נאמן:** משה, על פי 'בכל ביתי נאמן הוא' (במד' יב, ז). 18 **זדון וכו':** מחשבתו הרעה של האויב (בכתב היד 'זדון'). **הפך:** לטובה. 19 **שומר הברית אומן:** על פי דב' ז, ט: 'האל הנאמן שומר הברית' (אומן=נאמן). **הסיען ממקומן:** נסעו מן המצור בז' באדר. 20 **יתפרדו ויאבדו:** על פי תהל' צב, י: '...אויבך יאבדו יתפרדו כל פועלי און'. **בנפול המן:** שהיה אף הוא מזרע עשו.

ב

הזמר 'מצור באתה העיר' הוא שיר תודה ושמחה על הצלת העיר מן המצור.⁹ בסופו באה בקשה על נפילת האויבים גם לעתיד לבוא.¹⁰ בתקופתו של הפייטן היו היהודים תושבי העיר מחויבים לתרום את חלקם להגנת העיר באופן מעשי.¹¹ שכונת היהודים הייתה כנראה קרובה לחומת העיר,¹² ואפשר שהגנות המוזכרים הינם גנות של בתי היהודים עצמם. מתקבל על הדעת שההתקפה שיקפה מצב של סכנת נפשות לתושבי העיר בכלל וליהודים בפרט, שהתירה חילול שבת. תיאור פרטי המלחמה אינו ברור לגמרי, ונראה שהיו התקפות חוזרות בעת המצור אשר נמשך כאמור רק שלושה או ארבעה ימים. הקב"ה הקדים תרופה למכה, וזימן את יום ז' באדר כיום ההצלה, כאשר הכוח הצר על העיר נסע משם.

מתקבל על הדעת שהשיר חובר בימים הראשונים שלאחר ההצלה. על כל פנים ניכר בשיר שהפייטן עומד בימים הקרובים לשבת זכור ולפורים, שכן ביטויים לא מעטים בשיר לקוחים ממגילת אסתר או משאר עניני חג הפורים: 'העיר היא נבוכה' (שורה 1); 'צָרִי מַקְדִּים לַמַּכָּה' (שורה 3, על פי מגילה יג, ע"ב: 'אחר שברא הקב"ה

- 9 הפייטן נעזר במובאות משלשה פסוקים אשר באים במקורם בעניין מצור: עיין בביאור לשורות 4, 7, 16.
 10 ר' מנחם בר יעקב ראה לא מעט פורענויות בימי חייו, ועל כמה מהן כתב בפיוטיו. על הרוגי בופארד [117] שעל נהר הריין ועל הרוגי לונדון (1189) ויורק (1190) הוא מקונן בקינה 'אללי לי כי באו רגע אלמון ושכול' (הברמן, 'ספר גזרות אשכנז וצרפת', עמ' קמז).
 11 בתקופות מאוחרות יותר חויבו היהודים בתשלום עבור פטור מתפקיד ההגנה.
 12 כך הוא לפי השרידים הנראים היום בוורמייזא. בערים שונות שימשה החומה גם כהגנה מפני מתקפות על היהודים, ולעיתים הייתה להם חומה שנייה פנימית.

רפואה למכה' וכו', על מעשה בגתן ותרש שקדם לגזרת המן); 'ולא כדת' (8); 'טף ונשים' (12); 'הפך אל הרחמן' (18), לשון 'ונהפוך הוא'; כמאז בנפול המן' (20). הרעיון הכללי הוא שהקב"ה הציל את העיר וורמייזא מיד בני שעיר בחודש אדר כמו שהציל את ישראל מיד המן, אף הוא מבני עשוי¹³.

ג

הזמר 'מצור באתה' בנוי ממחרוזות¹⁴ בנות ארבעה טורים (שורות) כל אחת. כל טור בנוי משתי צלעיות¹⁵. המשקל הוא של שש תנועות בכל צלעית. זהו אחד מן המשקלים הנפוצים בפיוטי הספרדים, אשר חדרו לפיוטי האשכנזים במשך המאה הי"ב. בפיוטי הספרדים בא משקל זה הרבה פעמים בפיוטי הסליחות מסוג ה'פזמון'. פזמונים אלה בנויים לרוב במבנה 'מעין אזורי' - שבו יש שורה המשמשת כפזמון חוזר, והחרוז האחרון שבכל מחרוזת זהה לחרוז הפזמון החוזר¹⁶. כמה מפזמוני הסליחות הנהוגים באשכנז בנויים גם הם בצורה זו¹⁷. הפיוט שלפנינו מיוחד דווקא בכך שאין לו כל פזמון חוזר, ואין בו כל חרוז משותף בין המחרוזות. מאידך, מבחינת התוכן משמשת המחרוזת הראשונה כעין כותרת לשיר, בדומה למחרוזות פתיחה של פיוטי פזמון ספרדיים ואשכנזיים¹⁸.

האקרוסטיכון 'מנחם' בא בראשי המחרוזות, כמו שרגיל מאוד בפיוטי הספרדים¹⁹. מילת הברכה 'חזק' משולבת כולה במחרוזת האחרונה, כדוגמת פיוטים איטלקיים ואשכנזיים קדומים²⁰.

צורת החרוזה של הפיוט אינה רגילה. שתי השורות הראשונות שבכל מחרוזות הן

- 13 לפי הגמרא במגילה יג, ב המן שמח כשנפל הפור על חודש אדר: 'אמר נפל לי פור בירח שמת בו משה, ולא היה יודע שבשבעה באדר מת ובשבעה באדר נולד'. מכאן למד הפייטן שבשבעה באדר הוא יום שמחה, ושמפלת המן קשורה בעקיפין גם היא לבחירת חודש אדר שבו חל יום שמחה זה.
- 14 מחרוזות הן 'בתיים' בשפה המדוברת. המונח 'בית' שמור במחקר הפיוט רק לשירים ספרדיים שווי חרוז (כדוגמת 'ציון הלא תשאל').
- 15 על מבנה השורה האחרונה שבכל מחרוזת עיין להלן. משקל התנועות הספרדי בשיר זה די מדויק, כמו גם בפיוטים אחרים של ר' מנחם (זאת אף על פי שפייטנים אשכנזים אחרים חורגים לעיתים מכללי השקילה). מנקד כתב היד היה מודע למשקל, ועל פיו ניקד 'נתכה' (שורה 4) ו-'ויאבדו' (20).
- 16 כמו בפיוט 'יום זה מכובד' (חרוז 'מים'), 'כי אשמרה שבת' (חרוז 'נל') או 'לכה דודי' (חרוז 'לה').
- 17 כדוגמת 'שופט כל הארץ', 'חביאנו צל ידו' ו'שמיענו סלחתי'.
- 18 ניכר שמהלך המאורעות המפורט בשיר מתחיל רק במחרוזת השנייה. שורה 4 (או אפילו יחד עם שורה 3 שלפניה) יכלה לשמש פזמון לשיר כולו, ואפשר שכך אומנם קרה בפועל.
- 19 ולעיתים גם בפיוטים איטלקיים ואשכנזים קצרים, ועיין להלן על התופעה גם בשירי זמירות אחרים.
- 20 אותיות האקרוסטיכון (כולל האותיות 'חזק') מסומנות בכתב היד.

בעלות 'חריזה מסורגת' (א ב א ב) ²¹. גם את צורת החריזה המסורגת למדו הפייטנים האשכנזים מן הספרדים ²². אך שתי השורות האחרונות שבכל מחרוזת מעמידות דגם שונה לגמרי: ב ב / ג ג / ג ג / ²³. מחרוזת שלמה חורזת אפוא כך:

א / ב
א / ב
ב / ב
ג / ג / ב

השורה האחרונה שבכל מחרוזת בנויה אמנם משתי צלעיות, אבל הצלעית הראשונה שבה מחולקת לשתי תת צלעיות בנות שלש תנועות כל אחת. שבירה לא סימטרית כזאת בשורת הסיום לבדה איננה אחת מן הדוגמאות הספרדיות שהגיעו לאשכנז, ונראה שהיא דווקא צורת תבנית המיוחדת לאשכנז. את עקבותיה של צורת תבנית מיוחדת זו נוכל למצוא גם באחד מפיוטי הזמירות האשכנזיים של ליל שבת. הפיוט הוא 'יום שבת קדש הוא', בעל האקרוסטיכון 'יהונתן חזק'. צורת חריזתו היא:

א / א / א
ב / ב
ג / ג / ב

בשיר זה אין חריזה מסורגת בתחילת המחרוזות, אבל צורת החריזה שבהמשך זהה לזו שב'מצור באתה': ב ב / ג ג / ג ג / ²⁴.

ד

המבנה המורכב של הזמר 'מצור באתה העיר' חוזר על עצמו בדייקנות רבה בשיר נוסף: הכוונה לפיוט הידוע לחנוכה 'מעוז צור'. המחרוזות המרובעות, הטורים המחולקים לשתי צלעיות, המשקל של שש שש תנועות לכל צלעית, החריזה המסורגת בשני הטורים הראשונים והחריזה המיוחדת ב ב / ג ג / ג ג / בשני הטורים האחרונים - כולם חוזרים על עצמם בדיוק גם ב'מעוז צור' ²⁵. כמו ב'מצור באתה' אין ב'מעוז

21 לדוגמא במחרוזת הראשונה החריזה היא: 'העיר / נבוכה // שעיר / הברכה //'.
22 מקורה של החריזה המסורגת (שלא הייתה ידועה בפיוט העתיק) הוא במזרח, כנראה בתקופתו של רב סעדיה גאון, ומשם היא הגיעה לספרד. חריזה זו רווחת מאוד בפיוטי הפזמון הספרדיים והצרפתיים.

23 לדוגמא (שוב מן המחרוזת הראשונה): אברכה / למכה // גניטה / והושעתה / נתכה //

24 בפיוט זה אין עדיין השפעה ספרדית, ומתקבל על הדעת שהוא קדום ל'מצור באתה העיר'.

25 נדגים את צורת החריזה של 'מעוז צור' על פי המחרוזת הראשונה:

מעוז צור ישועתי / לך נאה לשבח	א / ב
תכון בית תפילתי / ושם תודה נזבח	א / ב
לעת תכין מטבח / מצר המנבח	ב / ב
אז אגמור / בשיר מזמור / חנוכת המזבח	ג / ג / ג

צור' פזמון חוזר, וגם בו משמשת המחרוזת הראשונה, מבחינת תוכנה, כעין כותרת לשיר²⁶. דמיון נוסף הוא סימן שם המחבר (ולא שם אביו) בראשי המחרוזות ('מנחם' ב'מצור באתה' ו'מרדכי' ב'מעוז צור')²⁷. כללו של דבר: השילוב המיוחד של סימני התבנית הספרדיים והאשכנזיים שראינו לגבי 'מצור באתה' בא לפנינו באותה צורה גם ב'מעוז צור'.

שני הפיוטים נקראים גם 'זמר' (ולא סתם 'פיוט'), כלומר הם נועדו מעת חיבורם להיות מושרים במסגרת משפחתית, בדומה לשירי השבת, הנקראים גם הם 'זמירות של שבת'. מתקבל על הדעת שלכל שירי ה'זמר' היו גם מנגינות ידועות. שלא כפיוטי בית הכנסת, ששירתם מיועדת לחזנים ו'בעלי תפילה' מקצועיים, מיועדים פיוטים אלה לקהל הרחב²⁸. התבנית, ב ב / ג ג ב, הידועה לנו עתה משלושה שירי זמר דווקא, משקפת כנראה ניגון או קטע ניגון ידוע, שהונח בבסיסן של אותן זמירות.

הדמיון המיוחד שבין 'מצור באתה' ל'מעוז צור' יכול ללמד אותנו שיש תלות בין שני הפיוטים, כלומר שאחד מהם נכתב על פי דוגמתו של השני. מתקבל על הדעת שלשניהם גם היה ניגון משותף. הזמר על הצלת וורמייזא נכתב מן הסתם לשימוש מקומי, כלומר רק לבני העיר וורמייזא או לקרובים להם. מאידך, 'מעוז צור' נכתב לקהל רחב. הדעת נותנת לכן ש'מצור באתה' נכתב כדוגמת 'מעוז צור' (ולא להיפך), והושר על פי הניגון שהיה ידוע זה מכבר לזמר 'מעוז צור'²⁹. זמן חיבורו של 'מצור באתה'³⁰ יכול אם כן ללמד אותנו שהזמר לחנוכה 'מעוז צור' היה ידוע בוורמייזא

26 השורה 'אז אגמור' וכו' יכולה הייתה לשמש פזמון לשיר.

27 על שילוב מילת הברכה 'חזק' במחרוזת האחרונה בשני הפיוטים, ועל שאלת מקורותיה של המחרוזת האחרונה של 'מעוז צור', ראה להלן.

28 זאת הסיבה שכל פיוטי הזמירות שהזכרנו אינם מופיעים בדרך כלל בכתיב יד של סידורים ומחזורים המיועדים לחזני בית הכנסת, אלא הועתקו בדרך כלל בקונטרסים קטנים המיועדים לשימוש ביתי בשעת הסעודה או אחריה, וכן לאחר ההבדלה. בעקיפין גרמה תופעה זו לעובדה שזמירות השבת נעדרו גם מדפוסים רבים של הסידור האשכנזי (וכך אפילו בסידור 'שפה ברורה' של היידנהיים, החל ממהד' 1806 ואילך) ויש מהם שנכנסו רק כנספח בסוף הספר (וכך לדוגמא בסידור 'שפת אמת', לגבי הזמירות לליל שבת). גם מבחינת התוכן שונים שירי הזמר מפיוטי תפילה של בית הכנסת: רוב תוכנם הוא סיפור דברים, ואין בהם הרבה לשונות של בקשה.

29 אפשר כמובן ששני הפיוטים נכתבו על פי דוגמא משותפת או דרך פיוט שלישי. ואמנם בדיוק לפני 'מצור באתה' בא בכתב יד לייפציג הנ"ל פיוט הבדלה נוסף העשוי בדיוק באותה תבנית מורכבת. המדובר בפיוט 'אזי מים שטפוני', החתום 'אליעזר'. אפשר שפיוט זה הוא שיר הבדלה לשבת שלפני פורים. לא נוכל להדפיס את הפיוט במאמר זה, נאמר רק שמבדיקתו עולה שגם פיוט זה עשוי על פי 'מעוז צור' ושחברו אף נטל מ'מעוז צור' ביטויים שונים ('כמעט נדעכו ימי', 'לקץ שבעים', 'עץ נבל כרות שוחה / אגגי בן המדתא' 'וגאותו נשבתה' ועוד). כמו ב'מעוז צור', גם בפיוט זה נמנות ארבע המלכויות. מתקבל על הדעת לכן ש'מעוז צור' הוא הקדום מבין שלושת הפיוטים האלו בעלי התבנית הזוהה. בשנת 1201 או ממש בסמוך לה. כזכור, שנת פטירתו של ר' מנחם בר יעקב היא 1203.

כבר בסוף המאה השתים עשרה³¹. קשה להקדים את זמן חיבורו של 'מעוז צור' קודם
אמצע המאה השתים עשרה, שכן ההשפעות הספרדיות אינן רווחות באשכנז קודם
זמן זה. מתקבל על הדעת לכן להניח ש'מעוז צור' חובר בין השנים 1160-1190 או
בסמוך לכך.

ה

התלות שבין 'מצור באתה' ו'מעוז צור' פותרת גם את שאלת מקוריותה של
המחרוזת האחרונה של 'מעוז צור' ('חשוף זרוע קדשך'). בשני הפיוטים משולבת מילת
האקרוסטיכון 'חזק' בצורה דומה, כשהיא משולבת כולה במחרוזת האחרונה. אין
לדעתי ספק שהמחרוזת המסיימת את 'מעוז צור' מקורית, שהרי בלתי סביר שפייטן
מאוחר הוסיף ל'מעוז צור' מחרוזת הדומה במקרה דווקא למחרוזת המסיימת את
'מצור באתה'³².

שיקול עיקרי זה יכול להתווסף עתה למגוון שיקולים נכונים שהועלו בעבר³³,
ונזכיר כאן כמה מהם:

- מקרה לא מצוי הוא שפייטן מאוחר מוסיף מחרוזת 'חזק' לפיוט מוקדם.
- סממני החריזה והמשקל הבאים במחרוזת 'חשוף זרוע קדשך' תואמים את שאר
המחרוזות³⁴, זאת בניגוד למחרוזות סיום אחרות שנתחברו ל'מעוז צור', ושבהם
ניכרת סטייה מן התבנית המדויקת³⁵.

31 על זמן חיבורו המשוער של 'מעוז צור' נכתב הרבה. לאחרונה סיכם את הנושא ד' ליפסון,
"מעוז צור" ממבט היסטורי, המעיין מו, ב (טבת תשס"ו), עמ' 29-34. כל החוקרים מסתמכים
על צונץ, שקבע שזמן חיבורו של 'מעוז צור' אינו מאוחר למחצית הראשונה של המאה
השלוש עשרה, עיין, L. Zunz, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, Berlin 1865, p. 580.
אפשר שצונץ ראה את הפיוט בכתב יד קדום או שמצא חיבור קדום המזכיר אותו.
הגבול העליון שהעלינו לזמן חיבורו של הפיוט 'מעוז צור' קדום בכחמישים שנה לפחות
למקובל עד כה.

32 שיקול זה תקף גם אם קדם 'מצור באתה' ל'מעוז צור', כלומר אם כיוון ההשפעה היה הפוך.
הזמר 'מצור באתה' ודאי לא היה ידוע לאחר זמן, כמו גם התלות שבין שני הפיוטים.

33 נזכיר שגם צונץ (שידוע היה בזהירותו המופלגת) לא פקפק כלל באותנטיות של המחרוזת
האחרונה, וקבע שסימנו של השיר הוא 'מרדכי חזק' (עיין לעיל, הערה 31). גם ברשימותיו
כלל צונץ את הביטויים 'אדמון' ו'אומה הרשעה' (מן המחרוזת האחרונה) ככינויים למלכות
אדום, ובין המקורות ציין את 'מעוז צור'. חיזוק נוסף לקדמותה של המחרוזת 'חשוף זרוע
קדשך' נלמד מן העובדה שלפי דוגמתה נכתבה גם המחרוזת האחרונה של 'אזי מים שטפוני'
(לעיל הערה 29), והכינוי 'מלכות מרשעת' בא בה באותו מקום שהכינוי 'אומה הרשעה' בא
במחרוזת האחרונה של 'מעוז צור'.

34 בכמה מחרוזות (גם במחרוזת האחרונה) יש לעיתים חוסר דיוק במספר התנועות, ואפשר
שהדבר נובע גם מטעויות סופר או טעויות ניקוד, ושמצא צ"ל: מצולה (ולא במצולה); ונהיתה
לו למוקש (מילת 'לפח' יתרה); לְשׁוּשָׁנִים; כי ארכה השעה (מילת 'לנו' יתרה); לימי רעה (ולא
'הרעה'); הקם רועים שבעה (מילת 'לנו' יתרה).

35 על המחרוזות האחרות שנוספו כסיום ל'מעוז צור' עיין הרב ד"ר אלכסנדר קרליבך, 'בתיים

- ללא המחרוזת האחרונה לא נזכרת מלכות אדום בסוף 'מעוז צור', ונוצר בכך רצף קטוע של שלוש מתוך ארבע מלכויות, דבר שאינו מצוי באשכנז. ללא מחרוזת זו חסר הפיוט גם סיום של תקוה לגאולת העתיד³⁶.
נראה לכן שהמחרוזת האחרונה של 'מעוז צור' מקורית, והשמטתה המאוחרת נזקפת לחובת פעולת צנזורה, כנראה צנזורה פנימית (מפני דרכי שלום)³⁷. נראה אם כן שר' מנחם עיזב גם את המחרוזת האחרונה של 'מצור באתה' על פי מקבילתה שבפיוט 'מעוז צור'.

ו

המחרוזת האחרונה מתאימה לפיוט 'מעוז צור' גם מבחינת היחס למלכות אדום הנזכרת בה. השורה 'נקום נקמת עבדיך / מאומה הרשעה' מתאימה למחצית השנייה של המאה השתים עשרה, שבה מרבים בני אשכנז לבקש על נקמת הדם של הרוגי מסע הצלב הראשון והשני ועל הרוגי גזרות נוספות. בקשות נקמה כאלה משולבות באותה תקופה בסיומי פיוטים ותפילות מסוגים שונים³⁸.
לעומת זאת השורה 'דחה אדמון / בצל צלמון' אינה מיוחדת דווקא לתקופה הנדונה. 'אדמון' הוא כינוי פייטני קדום לעשו³⁹ ו'צלמון' הוא צלמות⁴⁰. המשמעות

- נוספים ל"מעוז צור ישועתי", 'שנה בשנה' תש"ל, עמ' 270-274; ד' ליפסון (לעיל הערה 31), עמ' 33-34. ברוב המחרוזות הנוספות החריזה אינה מדויקת, ובכולן המשקל אינו מדויק. סיום כזה מצוי (כמקובל) גם בסוף 'מצור באתה': 'יתפרדו / ויאבדו / כמאז בנפול המן' ובסיום 'אזי מים שטפוני' (לעיל, הערה 29).
- 36 אפשר (אם כי לא הכרחי) שלכך רומז גם בעל 'לקט יושר' (חלק א"ח הל' חנוכה ענין כד [במהדורת מכון שלמה אומן תש"ע; בדפוס "ח"א עמ' 153]) המביא את מנהגו של מורו ר' ישראל איסרלן בעל תרומת הדשן, שהיה תלמיד המהר"ם בסוף המאה ה"ג: 'ולאחר שאמר הנרות [הללן] היה מנגנין מעוז צור ישועתי. **לפעמים אמר אותו בזילוג**'. על גלגוליו של מעשה הצנזורה עיין במאמרו של ד' ליפסון (לעיל הערה 31), עמ' 32-34.
- 37 נזכיר כמה מהן: סיומה של תפילה 'אב הרחמים'; קטעי הסיום של כל הקינות שנכתבו באשכנז לפי דוגמת 'אמרתי שעו' של ר' קלונימוס בר יהודה; סיומי פיוטי סליחות שנכתבו בעקבות גזרות, ובסיום התוספת שנכנסה בסיום ה'תקיעתא' ל'זכרונות' ביום א' של ראש השנה (מחזור לימים נוראים, מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ל, כרך א, עמ' 250). כך הוא גם הרבה פעמים בסיומי קטעים שונים שבתוך התיאורים ההיסטוריים (כרוניקות) שנכתבו באותה תקופה, כגון ב'ספר זכירה' של ר' אפרים מבונא (הברמן, ספר גזירות אשכנז וצרפת, עמ' קכז ואילך).
- 38 על פי 'יצא הראשון אדמוני' (ברא' כה, כה). הכינוי מופיע כבר בקרובת הקלירי לר"ה (תחילתה 'את חיל', 'מחזור לימים נוראים', מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ל, כרך א, עמ' 70): 'האדמון כבט שלא חלה, צבה לקחתה לו ונתבהלה' (כאשר הביט עשו שלא נתעברה רחל, רצה לקחתה לאשה והיא נבהלה). טורים אלה מדברי הקלירי מוזכרים על ידי רש"י בביאורו לבראשית ל, כב. הקרובה של הקלירי נאמרה בכל קהילות אשכנז מידי שנה בשנה. כך מופיע הכינוי 'אדמון' גם בקינה הקלירית 'איך תנחמוני הבל' ובפיוטים אחרים.
- 40 על פי הגמרא בברכות טו, ב: "'בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון" (תה' סח, טו): ...אל תקרי בצלמון אלא בצלמות'.

הפשוטה אפוא של 'דחה אדמון בצל צלמון' היא בקשה שהקב"ה יפיל את המלכות הרביעית, היא מלכות אדום, בארץ צלמות⁴¹.

אפשר שבהשפעת 'מעוז צור' עשה גם ר' אלעזר הרוקח שימוש בביטוי 'צלמון' באותו הקשר ובאותה משמעות. בפיוט ה'זולת' 'זולתך אין אל צדיק', אשר נכתב על ידו אחרי גזרת ערפורט תתקפ"א (1221), נאמר⁴²:

עֲדִינָה הַיּוֹשֶׁבֶת לְבֶטַח שְׁלֹחַ בְּשִׁלְמוֹן
זְכוֹר לְבְנֵי אֲדוֹם חֲרָבוֹן וְאַלְמוֹן
רָגַע בְּיוֹם אֶחָד שְׂכוֹל וְאַלְמוֹן
הִמָּה יָפְלוּ פְתָאוֹם תְּשִׁלֵּג בְּצִלְמוֹן

ביאור: עדינה: מלכות אדום. בשלמון: בשלום, לשון 'שלום' (ואולי לשון 'שלמונים'). חרבון ואלמון: חרב ואלים. ואלמון (שני): אלקמות. רגע ביום אחד: יפלו ברגע אחד. תשלג בצלמון: בצלמות (על פי המדרש, ברכות טו, ב).

ידועה המסורת ה'דורשת' את הטור 'דחה אדמון בצל צלמון' על קיסר גרמניה פרידריך הראשון ברברוסה (=אדום הזקן), אשר טבע בשנת 1190 בנהר בעת מסע הצלב השלישי, כמה שבועות לאחר שניצח את הטורקים בקרב איקוניום (כיום 'קוניה', במחוז אנטליה שבטורקיה)⁴³. בני אשכנז של אותו דור היו ודאי מודעים לעובדה שבראש קיסרות גרמניה (=מלכות אדום) יושב במשך שנים רבות קיסר אדום זקן⁴⁴, אך קשה להניח שייחסו לכך משמעות רבה. הם גם ידעו להעריך את מאמציו של פרידריך להגן על יהודי ארצו⁴⁵. בין אם חובר 'מעוז צור' לפני מותו של פרידריך ובין אם חובר מיד לאחריו (כלומר בין 1190 לבין 1201), עלינו להתייחס למסורת הנזכרת כפרשנות 'דרשנית' מאוחרת, ולהימנע מלייחס אותה למחברו של הפיוט.

מאידך הביטוי 'צר המנבח', הבא במחרוזת הראשונה של 'מעוז צור' והמשמש אף הוא ככינוי למלכות הנוצרים, מתאים מאוד לאווירה ששררה בגרמניה דווקא במחצית השנייה של המאה ה"ב. 'מנבח' פירושו מנאץ, וכאן יש רמז לוויכוחי הדת

41 אולי יש כאן ציור של שער (=עשו) הנדחה לצלמות, על פי המדרש בב"ר סה, טו 'ונשא השעיר עליו ויק' טז, כב) - זה עשו... את כל עונותם - עונות תם, שנא' (ברא' כה, כז) ויעקב איש תם'.

42 הברמן, 'ספר גזירות אשכנז וצרפת', עמ' קסט.

43 על המסורת הפרשנית הזו עיין י"ט לוינסקי, ספר המועדים ה, ת"א תשי"ז, עמ' 188, ולאחרונה ד' ליפסון (לעיל הערה 31), עמ' 30-31. יש הדורשים את השם 'צלמון' = איקוניה, ואינני יודע מתי מופיעה מסורת זו לראשונה.

44 פרידריך הראשון מלך משנת 1152 עד שנת 1190, וכפי שהעלינו סביר ש'מעוז צור' נכתב בעת שנות מלכותו.

45 עיין ד' ליפסון (שם), וכן להלן במובאות מתוך דברי ר' אפרים מבונא בקשר למסע הצלב השלישי.

ולעלילות שהיו מנת חלקו הקבועה של עם ישראל בזמן חיבור הפיוט. השימוש המליצי בשורש 'נבח' לעניין ניאוץ והשמצה של הנוצרים אינו רווח, והוא מצוי דווקא בכתביו של ר' אפרים בר יעקב מבונא, אף הוא בן המחצית השנייה של המאה הי"ב. וכך מתאר ר' אפרים מבונא ב'ספר זכירה' את תחילת מסע הצלב השני (1146):

...כי רודולף בליעל / ורדף לישראל במעל / כומר לעבודה זרה קם על עם ה' להשמיד להרוג ולאבד כהמן הרשע. ויצא מארץ צרפת וילך בכל ארץ אשכנז... **וילך הלוך ונובח** / **ויקרא לו נובח**... ללכת ירושלים להלחם על ישמעאל... וישמע ה' את נאקתנו... וישלח אחרי זה הבליעל (=רודולף) כומר אחר הגון, גדול ורב לכל הכומרים, יודע דתם ומבין, ושמו... **וינבח גם הוא** כמשפטם⁴⁶.

גם כשר' אפרים מתאר כיצד הציל פרידריך ברברוסה קיסר גרמניה את יהודי אשכנז לפני מסע הצלב השלישי, משתמש ר' אפרים באותו ביטוי: 'יכניס בלב המלך ורידריך, לקחת קצת מהונם ולא דבר גדול. ויצו לכומרים ולגלחים, **שלא לנבח** אליהם רעה'⁴⁷. בסליחה שחיבר ר' אפרים לערב ראש השנה, שתחילתה 'אני עבדך בן אמתך', הוא משלב את הביטוי פעם נוספת:

נוֹרָא, מַהֲר וְהוֹרֵד כְּכָרִים לְטֹבַח
חֲמוּל עַל זֹבְחִים נִפְשׁוֹתֶם לְךָ זֶבַח
אוֹם עוֹבֵד זָרָה וַיִּקְרָא לָהּ נוֹבַח
וְעֵנְתָהּ בִּי צְדִיקְתִּי בְיוֹם מָחָר

ביאור: **נורא**: הקב"ה. **מהר** וכו': הורד לשחיטה את מלכות אדום. **אוֹם עוֹבֵד זָרָה**: מלכות הנוצרים. **ויקרא לה**: לע"ז שלו. **נובח**: כינוי לנצרות, עיין להלן. **ביום מחר**: בראש השנה.

נראה שבכל המופעים יש לשורש 'נבח' הקשר דתי נוצרי, שכן הוא מתייחס דווקא לדבריהם של הכמרים והנזירים. הנצרות עצמה נקראת 'נובח'⁴⁸. השימוש בפסוקי המקרא במשמעות מחודשת ('ויקרא לה נובח', במ' לב, מב) הוא אחד מסימני ההשפעה של פיוטי ספרד על אשכנז במחצית השנייה של המאה הי"ב. תקופת חייו של ר' אפרים בן יעקב היא ממש זמן חיבורו המשוער של 'מעוז צור', ולא רחוק הוא שר' מרדכי, מחברו של הזמר, שיבץ את הביטוי 'צר המנבח' על פי דוגמאותיו של ר' אפרים בר יעקב.

46 מתוך 'ספר זכירה' לר' אפרים בר יעקב מבונא, בתוך: א"מ הברמן, 'ספר גזירות אשכנז וצרפת'², ירושלים תשל"א, עמ' קטו.

47 שם, עמ' קל.

48 על פי הקשר הצלילי למילה נוֹבַח = nova (הקשור ל'ברית החדשה' בביוטי nova vulgata..)

על מרדכי, מחברו של הזמר 'מעוז צור', אין בידינו ידיעות. חוקרים העלו את האפשרות שמרדכי זה הוא ר' מרדכי בר יצחק, מחברו של הזמר 'מה יפית' לליל שבת⁴⁹. ננסה לבדוק את זמן חיבורו המשוער של 'מה יפית' ואת מידת הקרבה של שני הפיוטים 'מעוז צור' ו'מה יפית' זה לזה. מבנה השיר 'מה יפית' מורכב. השיר מתחלק לשמונה חלקים, כל חלק הוא קבוצה של **שלוש** מחרוזות. החריזה בכל קבוצה כזו של שלוש מחרוזות היא:

מחרוזת ראשונה: **אאאב**
מחרוזת שנייה: **גגגב**
מחרוזת שלישית: **דההד**

תוספת סיבוך ישנה בשורה הראשונה של כל מחרוזת, שהיא בעצמה בעלת חריזה פנימית (ברוב המקרים)⁵⁰, במבנה ת/ת/א. נדגים את הדבר על ידי המחרוזות הרביעית (הראשונה בחלק השני, עם סימון החריזה ומשקל התנועות):

/ - - - / - - - / - - -	א / ת / ת / א	ראה וקדש / ביום קודש / עלי יין
/ - - - / - - -	א	זכרה ואם אין
/ - - - / - - -	א	עלי לחם בצע בעין
- - - -	ב	יפה לקדשו

גם בשיר זה שקולות השורות במשקל התנועות: בשורה הראשונה שבכל מחרוזת יש שלוש תנועות בכל צלעית (סה"כ תשע תנועות), בשורה השנייה ישנן שש תנועות (המחולקות לשתי קבוצות של שלוש תנועות), השורה השלישית עשויה כדוגמת השורה השנייה, והשורה הרביעית בעלת ארבע תנועות בלבד.

גם כאן יש לנו צירוף מסורות פייטניות שונות. החריזה אאאב היא כדוגמת אחד מהמבנים המעין-אזוריים שהגיעו מספרד. אבל הצירופים דההד וכן ת / ת / א (הבא בשורה אחת בלבד בכל מחרוזת) אינם ספרדיים, ואפשר שהם על פי ניגון ידוע שעל פיו חובר השיר.

האקרוסטיכון של השיר הוא 'מרדכי בר יצחק חזק'. בראש כל חלק מחמשת החלקים הראשונים (כל חלק כזה הוא קבוצה של שלוש מחרוזות) באה אות אחת

49 צונץ (לעיל, הע' 31), עמ' 486, 580 (ובעקבותיו חוקרים נוספים). גם על מרדכי בר יצחק זה אין בידינו כל ידיעות. כבר הראה אורבך (בעלי התוספות², עמ' 675) שבתוספות נידה לו, א ד"ה 'הלכתא' יש לגרוס 'ר' יום טוב בר יצחק' (הוא ר' יו"ט מיואני, כמו בתוספי הרא"ש, שם) ולא 'ר' מרדכי בר יצחק'.

50 מבין עשרים וארבע המחרוזות שבשיר, בחמש עשרה יש חריזה פנימית (מסוג ת / ת / א) בשורה הראשונה. אבל כל עשרים וארבע השורות הראשונות שומרות על המשקל של שלוש שלוש תנועות בכל צלעית (להלן).

של השם מ'ר'ד'כ'י, בראש החלק השישי באות האותיות ב'ר'; בראש החלק השביעי י'צ'ח'ק', ובראש החלק השמיני ח'ז'ק'.

בעד זיהוי מחבר 'מעוז צור' עם מחבר 'מה יפית' ניתן להעלות את השיקולים הבאים:

א. שני השירים הם בעלי תבניות המורכבות ממסורות שונות (ספרדית ואשכנזית).
ב. שני השירים הם שירי זמר לשימוש משפחתי, ואפשר שניהם נכתבו על פי מנגינות ידועות.

ג. שיטת האקרוסטיכון דומה: אותיות 'מרדכי' באות בשני הפיוטים בראשי מחרוזות נפרדות. בשניהם באה גם מילת הברכה 'חזק' כולה במחרוזת אחת. מרדכי בר יצחק לא שילב חתימת אותיות א"ב בפיוט 'מה יפית' (אף על פי שלרשותו עמדו די שורות לעשות כד).

ד. לא ידועים עוד פייטנים אשכנזים בעלי השם 'מרדכי' בתקופה הנדונה. מאידך יש הבדל מסוים בין לשון השיר 'מה יפית' לבין לשון 'מעוז צור': לשון 'מה יפית' פשוטה ונטולת מליצות, ויש בה לעתים פסיחות⁵¹; שפת השיר של 'מעוז צור' כבדה יותר, משולבים בה כינויים רבים, ואפשר שיש בה אף חוסר דיוק⁵².

למרות הבדלים אלה נראה שזמן חיבורו המשוער של הזמר 'מה יפית' הוא אכן גם זמן חיבורו של 'מעוז צור' - שניהם נוצרו כנראה במחצית השנייה של המאה השתים עשרה. מבחינה זו אכן מתקבל על הדעת שמחבר אחד להם. שני הפיוטים משקפים את השלבים הראשונים של אימוץ נורמות הפייטנות הספרדית אל תוך המרחב האשכנזי. תהליך אימוץ זה, שעיקרו חל במחצית השנייה של המאה השתים עשרה, נעשה בתחילתו בכבדות, תוך שמירה חלקית על סגנון, שפה, תבניות פיוט ולחנים אשכנזיים⁵³.

51 פסיחה היא קפיצה משורה לשורה, כאשר המשפט מסתיים באמצע שורה: דוגמא מתוך 'מה יפית': 'עלי יין / זכרהו, ואם אין- / עלי לחם בצע בעין, וכן עוד כמה פעמים בשיר.

52 השווה ביאורו של ר' יצחק דב בער בסידור עבודת ישראל (מנהג אשכנז, עמ' 440).

53 הסדר המסורתי של הזמירות האשכנזיות לליל שבת משקף במקצת אף הוא תהליך זה: שני הפיוטים הראשונים 'כל מקדש שביעי' ו'מנוחה ושמחה' נראים הקדומים ביותר, ומתקבל על הדעת שהם מן המאה האחת עשרה. שניהם בעלי תבנית פשוטה מאוד (ארבעה טורים במחרוזת) ואין בהם כל השפעה ספרדית. 'כל מקדש שביעי' הגיע גם לצרפת, כמו פיוטים אשכנזים אחרים בני המאה האחת עשרה (עיין מחזור ויטרי, מהד' הורוביץ, עמ' 147, שם גם נשמרה המחרוזת האחרונה שלו). 'מנוחה ושמחה' אולי הגיע לצרפת במאה האחת עשרה אך כנראה לא נשתמר בה, כי נוסח קדושת המוסף שהתקבל מאוחר יותר בצרפת היה 'כתר' ולא 'נעריצד' (ובשחרית 'נקדישך ונעריצד' ולא 'נעריצד ונקדישך'), שלא כמו שכתוב בשיר ('נשמת כל חי וגם נעריצד'). שלושת הפיוטים בסדרה 'מה ידידות', 'מה יפית' ו'יום שבת קדש הוא' נראים מן המאה ה'ב. חלקם הם כבר בעלי השפעה ספרדית, ואחד מהם ('יום שבת קדש הוא') משלב, כפי שראינו, חריזה מורכבת מן הסוג 'ב ב / ג ג ב / / האופיינית גם היא למאה ה'ב. שני הפיוטים האחרים ('יום זה לישראל' ו'יה רבון') הם פיוטים מאוחרים הרבה יותר בעלי מבנה ספרדי. תופעה דומה קיימת גם בזמירות לסעודת היום.